

Mål 5 Filosofi og livssyn

Kjennskap til noen filosofiske problemstillinger og ha kunnskaper om sekulære livssyn og linjer i aktuell livssynsdebatt

Hovedmomenter:

5a) Kjennskap til de idéhistoriske forutsetningene for dagens livssynsdebatt med vekt på begreper som sekularisering, pluralisme, modernitet, postmodernisme og forbrukerkultur

Mange av punktene under dette delmålet er også berørt under mål 1e.

Sekularisering vil si at samfunnet ikke lenger styres etter religiøse prinsipper, men etter sekulære (fra latin - verdslig). I vår del av verden tok sekulariseringen så smått til da reformasjonen løste opp enkelte bånd mellom kirken og samfunnet (jf mål 4e), og prosessen har siden skutt stadig større fart.

Noen idéhistoriske forutsetninger og hendelser som tydeliggjør denne tendensen: Opplysningstiden (1700-tallet) medførte både mer forskning og bredere folkeopplysning, slik at flere mennesker tolket tilværelsen på andre måter enn den kristne. Grunnloven av 1814 inneholdt - i likhet med lignende dokumenter fra denne tiden - en paragraf (2) om religionsfrihet. På 1900-tallet ble teoriene til tenkere som Darwin, Freud og Marx allment kjent i Norge (jf mål 5c). Felles for disse var at de ikke forklarte tilværelsen med utgangspunkt i religiøse forestillinger, og at de underbygde sine påstander grundigere enn tidligere tiders filosofer og forskere. Båndene mellom skole og kirke er blitt stadig løsere, og en stadig mindre del av befolkningen (ca 3%) går jevnlig i kirken.

Sekulariseringen medførte blant annet polarisering: Når samfunnet "avkristnes", forstår mange kristne miljøer seg selv i kontrast til resten av samfunnet. Eksempler på dette er de misjons- og vekkelsesbevegelsene som har vokst frem siden 1800-tallet og mange av de nye kirkesamfunnene i vår tid.

Pluralisme (fra latin: pluralis - flertall) innebærer at mange livssyn eksisterer side om side i et samfunn. I Norge ble både katolsk og luthersk kristendom innført med tvang, men etter at grunnloven sikret religionsfrihet for alle, har stadig nye religioner og kirkesamfunn etablert seg her. Denne utviklingen skjøt fart etter at innvandrere og senere flyktninger og asylsøkere fra mange steder i verden begynte å komme til landet i 1970-årene. Det lever i dag (2000) nesten 50 000 registrerte muslimer i Norge, over 40 000 katolikker, over 15 000 Jehovas vitner og nesten 7 000 buddhister. Dessuten har Human-Etisk Forbund nesten 70 000 medlemmer.

For at pluralistiske samfunn skal fungere tilfredsstillende for alle sine medlemmer, må både toleranse og felles verdier skapes, håndheves og tydeliggjøres. I et land som Norge, der den pluralistiske virkeligheten er relativt ny, medfører situasjonen mange utfordringer for både stat, kommuner, skoler og andre samfunnsinstitusjoner, så vel som for den enkelte borger.

Modernitet (fra latin: modo - nylig) er et begrep som brukes på mange måter. I denne sammenhengen velger vi å definere moderniteten som den perioden som tok til med renessansen og reformasjonen (jf mål 4e og 5b). Da oppdaget europeerne at jorden var rund, at stjernene var planeter, soler og galakser, og at det fantes mange kontinenter og kulturer. Da tok også forskning i moderne forstand til, samt gradvis industrialisering, sentralisering, sekulariseringen, etc. Dette behandles grundig i historiefaget. Et viktig moment er at boktrykkerkunsten muliggjorde en ny form for spredning av nye tanker og ideer. Etter hvert var det mange som lærte å lese og fikk tilgang på litteratur. Modernitetens periode kan - blant mange andre måter - defineres som "lesningens tid".

Begrepet *postmodernisme* ("etter modernismen") brukes ofte om en ideologi som er kritisk til modernitetens ideologier, for eksempel troen på fremskrittet, på at ett livssyn er riktigere enn andre livssyn, og på kjernefamilien, demokratiet og andre institusjoner som er blitt selvfølgelig under moderniteten. Postmoderne mennesker synes - enkelt sagt - at miljøvern er viktigere enn industrialisering, og de jakter heller ikke på sin egen identitet. I stedet spiller de ulike roller i ulike situasjoner, og er fornøyd med det. De melder seg ikke inn i livssynssamfunn, men plukker religiøse og ideologiske tanker fra mange kilder, uten å bry seg om hvorvidt de passer logisk sammen.

I mange lærebøker fremstilles postmoderniteten negativt, blant annet fordi den synes å innebære en relativistisk holdning: Alt er relativt - alt kan være like riktig - og det er ikke så nøye hva du tror, bare det fungerer for deg. Selv om vi har livssynsfrihet i Norge, ønsker både stat og skole at ungdom skal oppdras til å ha visse faste verdier i livet, og relativismen tenkes å gjøre dette vanskelig. Det hevdes at faste verdier trenger faste forestillinger å forankres i. Et skrekkeeksempel er siste verdenskrig, da mange mennesker tydeligvis ikke hadde faste nok verdier til å motstå presset fra nazismen (jf mål 5d).

Postmoderniteten kan også defineres som en periode, knyttet til nye medier som til dels har erstattet boka. Fra cirka 1950 har vi fått stadig flere radio- og TV-kanaler, og det siste tiåret har for eksempel Internett blitt et medium som åpner for større valgfrihet og deltagelse for den enkelte, samt mindre sensur. Skrift erstattes av bilder, film og lyd, og kommunikasjonsmidlene er raskere enn før. Mediemangfoldet hindrer effektiv spredning av den ideologien samfunnet bygger på, og (post)moderne mennesker har tilgang på ufattelig mye mer informasjon enn tidligere generasjoner. Dette mangfoldet av inntrykk blir enda større på grunn av mer reising og migrasjon (inn- og utvandring).

Begrepet *forbrukerkultur* har også en negativ klang i norske lærebøker. Med dette menes at vi lever i en kultur der en viktig drivkraft er å produsere varer - ikke minst luksusvarer - som gir produsentene inntekter til å kjøpe flere varer, slik at en kan fortsette å produsere dem. Kunnskapene om for eksempel forurensning er relativt nye, så en forsøker å oppdra de unge til å bryte med dette mønsteret. Samtidig er nasjonen Norge en sentral aktør i den internasjonale forbrukersamfunnet. Det er merkelig at læreplanen ikke poengterer begrepet *informasjonskultur*, som er vel så viktig som "forbrukerkultur" dersom en vil forstå hvordan samfunnet vårt fungerer. Mange religioner og livssyn - både organiserte og private - sprer dessuten informasjon om seg selv, det være seg på Internett eller gjennom andre medier.

En form for kompetanse som er viktig i vår tid, er evnen til å sortere informasjon og ikke la seg lure av mennesker som bare vil utnytte en - enten det gjelder religion, aksjespekulasjon eller på andre områder. Bak denne påstanden ligger en tro på at hvert enkelt menneske - enten det er førmoderne, moderne eller postmoderne - har rett til et liv preget av frihet og lykke.

5b) Kjennskap til hovedlinjene i den historiske utviklingen av humanismen, skillet mellom kristen og profan humanisme og sentrale trekk ved humanetisk livssyn

Det er vanlig å si at humanismen (fra latin: human - "menneskelig") har mange røtter eller at den moderne humanismen har mange forløpere. Blant disse kan nevnes:

- 1) Mange av antikkens tenkere tok utgangspunkt i fornuften, og ikke i religiøse dogmer, når de skulle formulere sine tanker om verden og mennesket. Et sentralt spørsmål var hvordan mennesket kunne bli lykkelig, og særlig Aristoteles utviklet en gjennomtenkt lære om dyder for å kaste lys over dette spørsmålet. Han hevdet at mennesket var lykkelig når det levde i pakt med sin sanne natur, altså når det realiserte det beste i seg selv. For å få til dette, var det viktig å ikke overdrive. Et lykkelig menneske realiserte for eksempel dyden gavmildhet: Et gavmildt menneske får venner, vennskap bidrar til lykke, osv. Nært beslektet med gavmildhet er lastene gjerrighet og ødselhet, og dersom en går i en av disse grøftene, oppnår en ikke lykke. Dette er et eksempel fra Aristoteles' moralfilosofi, men de gamle grekerne filosoferte omkring alle forhold i tilværelsen. Sokrates er for eksempel kjent for sine kritiske spørsmål. Han godtok ifølge Platon ingen vedtatte sannheter, men ville lære sine medmennesker å ta i bruk og stole på sin egen fornuft. Stoicismen var en av de mange filosofiske retningene som videreførte troen på at både mennesket og verden for øvrig er preget av fornuft.
- 2) Da moderne tid tok til under renessansen (fra latin - gjenfødelse - det vil si at antikkens idealer ble "gjenfødt" - jf mål 4e og 5a), ble begrepet humanisme brukt om en tankeretning der mennesket og dets behov og muligheter ble satt i sentrum. På denne tiden var selvsagt de aller fleste humanister kristne, men de var ofte kritiske til kirken, fordi de mente at den hindret mennesket i å utvikle seg til et selvstendig individ. Blant renessansens humanister kan nevnes Erasmus fra Rotterdam, Leonardo da Vinci og Pico della Mirandola.
- 3) En tredje forløper for moderne humanisme er opplysningstiden (1700-tallet), da filosofer som John Locke, Françoise-Marie Voltaire og Immanuel Kant videreutviklet tankene omkring menneskets vesen og hvordan det kan bli lykkelig. Mange av filosofene på denne tiden la vekt på menneskets rettigheter, noen var opptatt av politikk, andre la vekt på dets tenke- eller erkjennelsesevne, mens atter andre lot seg inspirere av både kristendommen og andre religiøse tradisjoner. Felles for dem alle - enten de trodde på Gud eller ikke - var at de brukte rasjonelle argumenter i sine uttalelser og at de satte mennesket i sentrum for religion og samfunnsliv. Et godt eksempel på 1700-tallets humanisme var encyklopedismen - en bevegelse som sto bak produksjonen av leksikon, der alt en visste om alle ting var ordnet alfabetisk. Bak slike prosjekter lå troen på at mennesket ville få det bedre dersom det fikk mer kunnskap. Et annet eksempel - som riktignok endte i et svært lite humant blodbad - var den franske revolusjon. Den kan forstås som et storstilet forsøk på å skape et samfunn der alle mennesker var frie, delte alt og lot seg styre av fornuften.

- 4) Til sist kan nevnes mange av 1800-tallets tenkere, kunstnere og andre. Charles Darwin, Sigmund Freud, Karl Marx, Friedrich Nietzsche, August Comte, Ludwig Feuerbach og Henrik Ibsen er eksempler på hvordan helt ulike tenkere hadde én ting felles: De lanserte tanker og teorier om mennesket og tilværelsen som brøt med kristendommens forståelse. Disse teoriene diskuteres og videreutvikles fremdeles.

På 1900-tallet fikk humanismen en oppblomstring i mellomkrigstiden - i kontrast til mer totalitære strømninger som nazisme, fascisme og kommunisme (jf mål 5d). I norsk sammenheng er det vanlig å trekke frem Fridtjof Nansen som et eksempel fra denne perioden, fordi han utforsket menneskets muligheter, drev hjelpearbeid blant flyktninger og begrunnet sine verdier rasjonelt. I 1956 stiftet Kristian Horn Human-Etisk Forbund (HEF), og siden har humanismen i Norge vært nært assosiert med denne organisasjonen. HEF har blant annet markert seg i arbeidet for å skille kirke og stat, slik at kristendommen ikke skal påtvinges vanlige borgere eller ha rettigheter som andre livssyn ikke har. En kan også se FN's menneskerettighetserklæring fra 1948 som et sentralt humanistisk manifest.

Det må imidlertid understrekes at humanismen også kan forstås som en grenseoverskridende ideologi, som er integrert i både kristendom, andre religioner og samfunnet for øvrig. Humanisme er i dag blitt et honnørord - men ser vi på humanismens pionerer, ser vi en kjempende humanisme som angrep alle mennesker og ordninger som fungerte undertrykkende på enkeltmennesket.

Kristen humanisme betegner tankeretninger som kombinerer humanismens idealer og tro på mennesket med et kristent livssyn. Mange av humanistene som er nevnt ovenfor var kristne, og et godt eksempel fra 1900-tallet er Kristian Schjeldrup, som ble biskop i Hamar i 1947. Kristen humanisme finnes i mange varianter, og de aller fleste kristne nordmenn mener nok at kristendommen dypest sett er en humanistisk religion: Gud har skapt menneskets fornuft og han vet best hva som gjør mennesket lykkelig. På samme måte forstår de aller fleste religioner seg selv som humanistiske. På den annen side opplever religionene interne stridigheter, fordi moderne enkeltindivider krever større tanke-, tros- og ytringsfrihet enn religionene i utgangspunktet er innstilt på.

Profan humanisme er betegnelsen på "humanisme uten Gud" eller livssynshumanisme - i kontrast til religion, i Norge representert ved blant annet HEF. Begrepet humanetikk brukes fordi etikken begrunnes i menneskets behov og fornuft i stedet for i Guds bud. I det følgende presenteres noen sentrale trekk ved humanetisk (profan-humanistisk) livssyn, hentet fra et av de mange dokumentene som er formulert på humanistiske kongresser i nyere tid (1980-tallet):

- 1) Alt er natur, et system av materie og energi. Det vil si at det ikke finnes noen guddommelig kraft eller bevissthet bak tilværelsen.
- 2) Mennesket er en del av denne naturen, det vil si et produkt av evolusjonen. Mennesket har derfor ingen "evig sjel" eller lignende - dets bevissthet er knyttet til hjernen, og hjernen er en del av kroppen, som dør når livet på jorden er over.
- 3) Mennesket har evnen til å løse sine egne problemer ved hjelp av fornuft og vitenskap.
- 4) Mennesket har muligheten til å ta frie valg, selv om valgmulighetene begrenses noe av faktorer som arv og miljø (relativ indeterminisme).

- 5) Etske valg og verdier må begrunnes i alle menneskers likeverdige mulighet til å oppnå lykke i dette livet - og ikke i det hinsidige. Lykken er avhengig av både økonomiske, kulturelle og moralske forhold.
- 6) Mennesket kan kombinere personlig behovstilfredsstillelse med arbeid for det felles beste.
- 7) Både kunst og natur har en estetisk verdi, og er derfor kilder til lykke.
- 8) Verdenssamfunnet må utvikles slik at alle får del i verdier som demokrati, fred og høy levestandard.
- 9) Troen på fornuft og vitenskapelige metoder innebærer at demokrati og parlamentarisme er styremåter som bør tas i bruk på alle områder. Dette forutsetter full talefrihet og borgerrettigheter både på det økonomiske, kulturelle og politiske området.
- 10) Humanismen er ikke et dogme, men et livssyn i stadig utvikling. Det er åpent for forandring etter hvert som nye fakta, nye tanker og nye metoder kommer til.

Det finnes flere lignende dokumenter, der sentrale humanistiske grunntanker formuleres på ulike måter. En vanlig måte å strukturere humanismens menneskesyn på, er som følger:

- 1) Mennesket er et fritt, myndig og selvstendig vesen. Ingen Gud og intet medmenneske kan overta den enkeltes ansvar for seg selv.
- 2) Mennesket er i utgangspunktet godt. Selv om både enkeltmennesker og grupper av mennesker står bak mye ondt, har mennesket en reell mulighet til å utvikle sitt potensiale for nestekjærlighet.
- 3) Mennesket er et åndsvesen. Dette betyr ikke at mennesket har en "evig sjel" eller lignende, men at det skiller seg fra dyrene ved sin fornuft og sin evne til å skape kultur og kunst.

Disse punktene kan forstås som en optimistisk og positiv beskrivelse av mennesket, men også som humanistiske idealer.

En særegen retning innenfor humanismen kalles eksistensialisme, og kan knyttes til filosofen Jean-Paul Sartre. Her vektlegges menneskets totale frihet og ansvar. Når mennesket ikke er avhengig av Gud, kan det selv skape sitt liv (sin eksistens), og det må selv ta det hele og fulle ansvar for alle de valgene som tas i denne prosessen. Sartre hevdet at det moderne mennesket er ensomt og alene, fordi det ikke finnes noen Gud. Derfor finnes det heller ingen gitte normer, og mennesket må finne ut av tilværelsen på egen hånd.

I tråd med det humanistiske menneskesynet kan vi si at humanismen innebærer en form for praksis. Målet er å utvikle den enkelte og samfunnet slik at de humanistiske verdiene og idealene kan realiseres i størst mulig grad.

På det individuelle plan innebærer humanistisk praksis blant annet en kontinuerlig etisk refleksjon. Når etikkens basis ikke er gitte bud og normer, men den enkeltes fornuft, må fornuftige normer selvsagt følges, men en må også være kritisk til normer som kan hemme

menneskets utvikling i stedet for å virke frigjørende. Mange baserer seg på det såkalte gjensidighetsprinsippet, som er utformet på mange måter. Ifølge Immanuel Kant kan det blant annet formuleres slik: "Du skal handle slik at grunnsetningen for din vilje hele tiden også kan gjelde som en grunnsetning for allmenn lovgivning" (det kategoriske imperativ). Det sier seg selv at den som vil leve i tråd med et slikt prinsipp, må være svært bevisst på sine egne handlinger og motiver.

En sentral grunnverdi innenfor humanismen er menneskeverdet. Når ethvert menneske har en ukrenkelig verdi, uansett kjønn, rase, språk, helse, religion/livssyn, nasjonalitet, alder, etc, må den enkelte øve seg på å respektere dette. Det krever både rasjonalitet (fornuftig tenkning) og empati (evnen til innlevelse i andres situasjon), og et stikkord som toleranse er derfor sentralt. Toleranse er ikke noe vi uten videre har, men den må tilkjempes. Oppdragelse og undervisning er derfor gode eksempler på humanistisk praksis.

På det kollektive plan - i samfunnslivet - kan en si at humanistisk praksis først og fremst går ut på å arbeide for et samfunn der humanistiske idealer kan realiseres. Derfor engasjerer mange humanister seg i arbeid med lovgivning, ikke minst for å sørge for at borgernes rettigheter og muligheter til medbestemmelse ivaretas, og at statens og andre institusjoners makt ikke blir for stor. På samme måte vil en bekjempe strukturer på alle nivåer - det være seg religiøse, politiske eller andre strukturer - som ikke sikrer slike grunnleggende rettigheter. Humanistiske organisasjoner har markert seg på mange områder, blant annet når det gjelder fredsarbeid, fengselsreformer, utdanning og sikring av menneskerettigheter. Et godt eksempel på det siste området er Amnesty International. Et annet eksempel på humanistisk praksis er arbeidet for kvinners rettigheter som har preget siste halvdel av 1900-tallet.

5c) Kjennskap til eksempler på naturalistisk virkelighetsoppfatning, menneskesyn og etikk

Naturalisme vil i denne sammenhengen si livssyn som baserer seg på det vi kan vite om naturen, altså naturvitenskap. De første forløperne for slike livssyn finner vi i antikken, ikke minst hos Demokrit, som hevdet at absolutt alt som fantes i tilværelsen besto av ørsmå, udelelige partikler (atomer). Fra renessansen og senere har mange tenkere formulert ansatser til naturalistiske virkelighetssyn, blant annet Isaac Newton, som på 1600-tallet hevdet at universets grunnleggende naturlov var gravitasjon (tyngdekraft), og René Descartes, som mente at alle fenomener i den materielle verden fulgte fysiske, mekaniske lover. Moderne naturvitenskap bygger på slike tanker, og på 17-1800-tallet var det mange som bidro til å videreutvikle en naturalistisk virkelighetsoppfatning og begrunne den rasjonelt. Noen sentrale eksempler er Charles Darwin, mannen bak evolusjonsteorien (mennesket stammer fra dyrene), Karl Marx, mannen bak den historiske materialismen (det er de materielle forholdene i et samfunn betyr noe, og historien drives fremover av klassemotsetninger) og Sigmund Freud, mannen bak psykoanalysen (mennesket "styres" av ubevisste drifter).

I vår tid finner vi mange varianter av naturalismen, gjerne kombinert med humanisme. En gjennomført naturalist vil selvsagt være ateist, men ulike vitenskapelige teorier gjør at vi kan dele naturalismen i ulike retninger.

Naturalistiske virkelighetssyn kan for eksempel være basert på kvantefysikkens teorier om at alle atomer består av kvarker i konstant bevegelse. Når en forklarer absolutt alt i tilværelsen ut

fra en slik modell, kalles det gjerne reduksjonisme: Alt kan reduseres til ett eller flere grunnleggende forhold. For vår tids mennesker har Albert Einstein og senere fysikere og tenkere bidratt til et komplekst virkelighetssyn som er vitenskapelig fundert. Vitenskapens nyvinninger er sjelden lett tilgjengelige for folk flest, men en mann som Stephen Hawking selger en mengde populærvitenskapelige bøker der han både forklarer og filosoferer omkring resultatene av nyere forskning. Tidligere tiders naturalister hadde gjerne et enklere bilde av tilværelsen, for eksempel var det på 16-1700-tallet mange som mente at verden kunne sammenlignes med en avansert maskin.

Naturalistiske menneskesyn er også forskjellige. Ofte deles de i grupper, avhengig av hvilke vitenskapsgrener som leverer den modellen mennesket forstås ut fra. Noen av disse gruppene er:

- 1) Mekaniske menneskesyn: Mennesket er en avansert, biologisk mekanisme som dypest sett følger de samme naturlovene som resten av universet.
- 2) Biologiske menneskesyn: Mennesket er et "avansert dyr", og nøkkelen til å forstå dets natur ligger i å kartlegge arvestoffet (genene). Et moderne eksempel på denne retningen er den såkalte sosiobiologien.
- 3) Psykologiske menneskesyn: Siden Sigmund Freud lanserte sine teorier om det ubevisste, har mange psykologiske skoleretninger forsøkt å forklare menneskets atferd og natur med utgangspunkt i de drivkrefter og mekanismer som finnes i psyken. De mange terapeutiske retningene som finnes i dag, forsøker alle å forstå hvordan mennesket egentlig fungerer. På denne måten vil de hjelpe den enkelte til et bedre og rikere liv i tråd med sin egentlige natur.
- 4) Sosiologiske menneskesyn legger vekt på å forstå mennesket som et "produkt" av av samfunnsmessige forhold.

Disse naturalistiske modellene kan selvsagt kombineres på ulike måter, og også innenfor religiøse og humanistiske miljøer brukes forklaringsmodeller fra naturvitenskapene. Felles for de ulike typene av naturalistiske menneskesyn, er at mennesket forstås som en del av naturen.

Naturalistisk etikk er betegnelsen på den etiske refleksjon som tar utgangspunkt i et naturalistisk menneskesyn. Hvis en for eksempel virkelig tror at mennesket er et "avansert dyr", vil en gjerne også tro at mennesket ikke vil bli lykkelig før det lever i pakt med sin "dyriske natur". I moderne satanisme tas dette synet helt ut, og i de fleste naturalistiske miljøer finner vi en menneskerettstenking der en setter andres frihet til å følge sin natur på lik linje med ens egen frihet. Mange naturalister kan altså karakteriseres som humanister, og vi finner mange mellomposisjoner i forbindelse med disse livssynene. De aller fleste nordmenn kombinerer for eksempel tanker fra naturalismen med tanker fra både humanisme og kristendom.

Et annet eksempel på naturalistisk etikk er basert i teorien om at mennesket - i likhet med andre dyr - er en art som dypest sett vil overleve, og at "kampen for tilværelsen" derfor er legitim. Dette står i dyp kontrast til for eksempel kristendommens idealer om selvpoppofrelse. I praksis bruker naturalister - i likhet med mennesker med andre livssyn - fornuften når de forsøker å finne ut hvilke handlinger som til enhver til er riktige.

Felles for all naturalistisk etikk er troen på at mennesket er en del av naturen, og at prinsippene for gode og riktige handlinger kan finnes ved å studere mennesket som nettopp det.

5d) Kjennskap til menneskesyn og samfunnssyn i totalitær tenkning

Begrepet totalitær tenkning er negativt ladet, og brukes gjerne i samfunn der menneskerettighetene står høyt i kurs om samfunn der de ikke gjør det. Begrepet kommer av det latinske ordet totus (hel), og brukes derfor om samfunn der helheten kan virke viktigere enn enkeltindividet. Opp igjennom historien har mange samfunn - også kristne - vært totalitære, og på 1900-tallet er det særlig nazismen/fascismen og kommunismen/stalinismen som trekkes frem. Disse ideologiene er sammensatte og inneholder på langt nær bare totalitære trekk, men er likevel naturlige som eksempler i det følgende. (Fascismen har mange fellestrekk med nazismen, men presenteres ikke nedenfor).

Nazistisk menneskesyn: Begrepet nazisme er en forkortelse for nasjonalsosialisme, og betegner Adolf Hitlers politiske idealer: Han ville skape et rettferdig samfunn der alle goder var rettferdig fordelt (sosialisme) basert på tyske, nasjonale tradisjoner (nasjonalisme). Det nasjonale ble blant annet forstått som rasebetinget, det vil si at "germanske mennesker" (som de fleste etniske nordmenn også er) ble ansett som potensielle medlemmer i det samfunnet han ville bygge opp. Den nazistiske rasismen bygde til dels på samtidens "raseforskning", og ble utviklet til en avansert ideologisk teori om menneskets natur og muligheter. Til en viss grad ble Friedrich Nietzsches tanker om det frie og sterke "herremennesket" også brukt i nazistisk retorikk.

Kombinasjonen av nasjonalisme og sosialisme innebar også en vektlegging av mennesket som samfunnsvesen. I "den germanske arven" fant nazistene dessuten idealer som mot, tapperhet og offervilje. Elementene i det nazistiske menneskesynet fører til en etikk som på den ene siden muliggjør aggressiv krigføring og utryddelsesleirer, og på den annen side nasjonalt samhold og samfunnsbygging. Det kan karakteriseres som totalitært fordi det ble forventet at enkeltindividet skulle underordne seg helheten.

Nazistisk samfunnssyn: Som sagt innebærer nasjonalsosialismen at nasjonalisme (nasjonale tradisjoner, felles språk, rasemessig enhet) på et vis kombineres med sosialisme (felleskap, samarbeid, jevn fordeling av goder). Nazismens samfunnssyn kan også karakteriseres som revolusjonært, fordi virkemidlene som muliggjør et slikt idealsamfunn ikke er demokratiske. I stedet for valg, er statskupp eller revolusjon akseptert, for bare slik kan samfunnet omformes. I dette ligger også et autoritært trekk: Lederne vet bedre enn folket hvordan samfunnet skal utformes, og nazismen innebærer en markert fører-ideologi. Et annet element er nazismens populistiske trekk (fra latin: populus - folk). Dette viser seg blant annet i de sterke virkemidler som tas i bruk i nazistisk propaganda. Alt i alt har nazismen mange totalitære trekk. Den er en altomfattende ideologi, der både enkeltmennesket, samfunnet og historiens mening forstås i en helhetlig sammenheng.

Kommunistisk menneskesyn: Det finnes mange retninger innenfor kommunistiske og sosialistiske ideologier, og mange begreper brukes til dels om hverandre. Begrepet kommunisme kommer av det latinske communis (felles), og sosialisme kommer av socius, som kan oversettes med kamerat eller forbundsfelle. Begge disse ideologiene vil skape samfunn

der alle mennesker er likeverdige og alle eier produksjonsmidler som jord, fabrikker, skoler, etc, i fellesskap. Med andre ord vektlegges menneskenes likeverd i kommunismen. (Det er i dag vanlig å skille mellom kommunisme og sosialisme. Kommunisme brukes gjerne om en gjennomført ideologi som blant annet aksepterer mer radikale virkemidler i bestrebelsene på å skape et idealsamfunn enn hva tilfellet er innenfor sosialismen, der en i større grad følger demokratiske spilleregler. Definisjonene er imidlertid forskjellige i ulike miljøer.)

Kommunismen bygger i stor grad på Karl Marx' filosofi, som kan karakteriseres som materialistisk eller naturalistisk (jf mål 5c). Mennesket forstås her som en del av materien, og de kroppslige behov er derfor viktigere enn de kulturelle eller åndelige. Når mennesket for eksempel søker til religion, er det fordi de grunnleggende, materielle behovene ikke er tilfredsstillt. Med andre ord regnet Marx med at religionen ville forsvinne når den materielle nøden ble utryddet i et samfunn. Meningen med livet er derfor - i lys av marxismens virkelighetssyn (se nedenfor) - å bidra til at verden blir et bedre sted å leve. Et slikt arbeid forutsetter fellesskap og samarbeid - og brorskapsidealet (på tvers av nasjonale, etniske og andre grenser) er uttrykt i slagord som: "Arbeidere i alle land - foren dere."

Kommunistisk samfunnssyn: Selv om kommunismen er utformet på ulike måter under forskjellige ledere og i forskjellige kulturer (jf ideologer som Vladimir Lenin, Josef Stalin og Mao Zedong), vil vi i det følgende bruke Karl Marx' filosofi som eksempel. Her er som sagt grunntanken at både mennesket og hele tilværelsen er materielle størrelser. Et samfunn må derfor forstås som det fellesskapet mennesker bygger opp rundt de virksomhetene som er nødvendige. Begrepet produksjonsmidler betegner de materielle ressursene i naturen, og produktivkrefter betegner maskiner, fabrikker og arbeidskraft som er nødvendig for å skaffe hus, mat, klær og annet som mennesket trenger. Poenget er at disse eies av alle: Alle trenger dem, og ingen eier produksjonsmidlene i utgangspunktet. Samfunnet må derfor organiseres slik at ingen utnytter eller undertrykker hverandre.

Kommunismen karakteriseres ofte som totalitær fordi Marx og andre ideologer var villige til å bruke sterke virkemidler for å skape et slikt samfunn. Revolusjon kan forsvares, selv om det koster menneskeliv. Den er nødvendig fordi de menneskene som kontrollerer produksjonsforholdene ikke vil gi fra seg kontrollen frivillig. Ifølge er marxistisk menneskesyn er det ikke riktig at noen få fabrikkere, aksjespekulanter og lignende utnytter de som gjør det nødvendige arbeidet. Fordi revolusjon medfører kaos, lanserte Lenin teorien om "proletariatets diktatur" (fra latin: proles - avkom - en proletar betegner opprinnelig en person som ikke gjør annen nytte enn å avle barn, men brukes i dag om arbeiderklassen): Diktatur kan forsvares i en overgangsperiode, for å sikre at kommunismen blir innført.

Nært beslektet med kommunismens samfunnssyn er Marx' teori om historien (historisk materialisme). Han hevdet blant annet at historien drives fremover på nesten mekanisk vis av visse drivkrefter, og at klassekampen står sentralt i denne prosessen. Han lanserte også en teori om hvordan ulike samfunnsformer har avløst hverandre opp igjennom historien: De undertrykte klassene vil med jevne mellomrom gjøre opprør mot undertrykkerne.

5e) Kunne trekke sammenligninger mellom virkelighetsoppfatning, menneskesyn og normgrunnlag i ulike religioner og livssyn

I norsk skole er det tradisjon for å sammenligne religioner og livssyn med utgangspunkt i "hva de tror". Dette henger sammen med kristendommens (ikke minst den lutherske tradisjonens) vektlegging av hva som er "sann lære" (jf mål 4). Innenfor andre religioner er en ofte mindre opptatt av læren, og mer opptatt av for eksempel riter. Når en sammenligner religioner og livssyn, foregår det ofte skjematisk, og det kan være vanskelig å ivareta den enkelte religions selvforståelse eller særpreg. Likevel forventes det at norske elever skal arbeide med dette, og det kan da være lurt å forholde seg til flest mulig av de dimensjonene som finnes innenfor ulike religioner og livssyn (jf mål 1). En bør med andre ord forsøke å se trosforestillinger, praksis, kunst, strukturer, erfaringer, etc, i forhold til hverandre, og sammenligne disse elementene uten å løsrive dem fra de sammenhengene de hører hjemme i.

Når religioners og livssyns virkelighetsoppfatning skal sammenlignes, er det naturlig å undersøke likheter og forskjeller i forståelsen av tid og forholdet mellom ånd og materie. Også forståelsen av mennesket og eventuelle guder inngår i det vi kaller virkelighetsoppfatning, og som Ninian Smart kaller trosdimensjonen (jf mål 1c). Når en skal se nærmere på *menneskesyn*, kan en forsøke å finne ut i hvilken grad mennesket oppfattes som et åndelig og/eller materielt vesen, og hvordan en forstår menneskets eventuelle personlighetskjerne. I hvilken grad mennesket forstås som et ondt og/eller godt vesen er også et sentralt spørsmål, og det samme er synet på menneskets svakhet og styrke.

Når en sammenligner er det uheldig å ta utgangspunkt i ett livssyns vurdering av andre livssyn. Før en eventuelt vurderer, bør en så langt som mulig skaffe seg kunnskaper om religioner og livssyn som både er saklige og representative for det enkelte livssyns selvforståelse. Verken virkelighetsoppfatning generelt eller menneskesyn spesielt kan for øvrig undersøkes isolert. Religioner og livssyn er i stor grad systemer der ulike forestillinger forutsetter hverandre, og en forestilling som i løsrevet form kan virke komisk eller absurd, viser seg ofte å være gjennomtenkt når den nyanseres og settes i sin rette sammenheng.

Også *når religioners og livssyns normgrunnlag skal sammenlignes*, må det ses i en helhetlig sammenheng. I østlige religioner er normgrunnlaget gjerne knyttet til begrepet dharma (jf mål 2f), mens det i vestlige religioner oftere er knyttet til troen på en skaper (jf mål 2a-e, mål 3 og mål 4) og i sekulære livssyn til menneskets fornuft (jf mål 5). Likevel er mange av normene svært like, og det viser seg ofte - men ikke alltid - at forskjellene er størst når det gjelder hvordan normene begrunnes. Jo mer en arbeider med slike sammenligninger, jo flere nyanser får en tak i, og jo lettere kan det bli å forstå både eget og andres livssyn. En må heller ikke glemme at mange moderne mennesker ikke føler seg hjemme innenfor et spesielt livssyn med et spesielt navn. Mange henter elementer fra ulike religioner og livssyn, og utvikler på en måte sitt eget, private normgrunnlag i lys av det virkelighetssynet de konstruerer selv.